

ЛЕКЦІЯ 3

ДОСЛІДЖУВАНІ У ПРОЦЕСІ ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРИМЕНТУ. ПРОБЛЕМИ ВИБІРКИ

Освітній компонент: Експериментальна психологія

Курс: 3

Форма заняття: асинхронне самостійне опрацювання

Мета самостійного опрацювання

Метою є формування у студентів системного розуміння ролі досліджуваних у психологічному експерименті та принципів формування експериментальної вибірки. Особлива увага приділяється проблемі репрезентативності вибірки, критеріям добору учасників, порівнюваності експериментальних груп та можливості узагальнення отриманих результатів.

Після опрацювання матеріалу студент повинен:

- визначати роль досліджуваного як учасника експериментального дослідження;
- розрізняти поняття «генеральна сукупність», «вибірка», «репрезентативність»;
- характеризувати основні принципи формування експериментальної вибірки;
- визначати критерії включення та виключення учасників;
- пояснювати значення однорідності та порівнюваності експериментальних груп;
- виявляти типові помилки у формуванні вибірки;
- оцінювати межі узагальнення результатів психологічного експерименту.

1. Досліджуваний як учасник психологічного експерименту

У психологічному експерименті людина виступає не лише джерелом емпіричної інформації, а **активним учасником дослідницької взаємодії**. Її поведінка, психічні процеси та результати виконання експериментальних завдань можуть залежати не тільки від умов, створених дослідником, а й від індивідуальних, мотиваційних, соціальних та ситуаційних чинників.

Тому характеристика досліджуваних є важливою складовою дизайну експерименту.

До характеристик учасників, які потенційно можуть мати значення для результатів психологічного дослідження, належать:

- вік;
- стать;
- рівень освіти;
- професійний та соціальний статус;
- індивідуально-психологічні характеристики;

- стан здоров'я, якщо він є релевантним до предмета дослідження;
- попередній досвід;
- рівень мотивації;
- досвід участі в подібних експериментах.

Дослідник повинен визначити, **які саме характеристики мають значення для конкретного дослідження**, а не механічно збирати максимальну кількість демографічних даних. Наприклад, якщо досліджується вплив навчального навантаження на концентрацію уваги студентів, важливими можуть бути не лише вік і стать, а й тривалість сну, рівень втоми, час проведення експерименту, попередній досвід виконання подібних завдань.

2. Генеральна сукупність і вибірка

Одним із центральних питань експериментальної психології є визначення того, **на кого можуть поширюватися отримані результати**.

Генеральна сукупність - це сукупність осіб, об'єктів або випадків, щодо яких дослідник планує сформулювати висновки за результатами дослідження.

Вибірка - це частина генеральної сукупності, яка безпосередньо залучається до дослідження.

Отже:

Генеральна сукупність → вибірка → отримані емпіричні дані → висновки → можливість узагальнення.

Наприклад, дослідник вивчає особливості навчальної мотивації студентів українських закладів вищої освіти. Генеральною сукупністю в такому разі потенційно можуть бути студенти ЗВО України, тоді як вибірку становитимуть конкретні студенти, які фактично взяли участь у дослідженні. Проте сам факт наявності вибірки ще **не означає**, що отримані результати можна поширити на всю генеральну сукупність.

3. Репрезентативність вибірки

Репрезентативність характеризує ступінь відповідності вибірки важливим для дослідження характеристикам генеральної сукупності.

Репрезентативність має значення насамперед тому, що психологічне дослідження зазвичай проводиться не на всій популяції, а лише на її частині. Наприклад, якщо дослідник вивчає психологічні особливості студентської молоді, а до вибірки включає виключно студентів-психологів другого курсу одного університету, виникає питання: **наскільки отримані результати можуть бути поширені на студентів інших спеціальностей, курсів, університетів та регіонів?**

Таким чином, проблема вибірки безпосередньо пов'язана з проблемою **зовнішньої валідності** дослідження - можливості поширення отриманих результатів за межі конкретних умов експерименту.

4. Критерії формування вибірки

Перед початком експерименту дослідник повинен визначити критерії, за якими учасники можуть бути включені до дослідження.

Критерії включення

Це характеристики, яким особа повинна відповідати для участі в дослідженні. Наприклад:

- певний віковий діапазон;
- належність до певної професійної або соціальної групи;
- певний рівень освіти;
- відповідність конкретним умовам дослідження.

Критерії виключення

Це характеристики або умови, за наявності яких участь особи може вплинути на коректність отриманих результатів.

Критерії включення та виключення повинні бути **заздалегідь визначеними, обґрунтованими та пов'язаними з дослідницьким питанням.**

5. Порівнюваність учасників експериментальних груп

Особливе значення проблема вибірки має в експериментальних дослідженнях, де учасники можуть розподілятися на експериментальну та контрольну групи.

Для коректного порівняння груп важливо, щоб вони були максимально зіставними за характеристиками, які можуть впливати на залежну змінну.

Наприклад, якщо дослідник вивчає ефективність певної психологічної інтервенції, а в експериментальній групі переважають учасники молодшого віку, тоді як у контрольній — старшого, вікові відмінності можуть стати альтернативним поясненням отриманого результату.

Тому дослідник має контролювати потенційно значущі характеристики учасників та використовувати обґрунтований спосіб їх розподілу між групами.

6. Основні проблеми формування вибірки

У психологічних дослідженнях можуть виникати такі проблеми:

- 1. Недостатній обсяг вибірки.** Невелика кількість учасників може обмежувати статистичну потужність дослідження та стабільність отриманих результатів.
- 2. Нерепрезентативність.** Вибірка може суттєво відрізнятися від генеральної сукупності за характеристиками, важливими для дослідження.

3. Вибіркове упередження. Певні категорії людей можуть мати більшу або меншу ймовірність потрапити до дослідження.

4. Самовідбір учасників. Особи, які добровільно погоджуються на участь, можуть відрізнятися від тих, хто відмовляється.

5. Надмірна однорідність вибірки. Наприклад, дослідження проводиться лише серед студентів-психологів одного університету, хоча висновки поширюються на молодь загалом.

6. Нерівномірність експериментальних груп. Групи можуть відрізнятися за характеристиками, які впливають на досліджуваний показник.

Отже, якість експериментального дослідження залежить не лише від процедури експерименту, а й від того, **кого саме дослідник включив до дослідження.**

7. Міні-завдання для самостійної роботи

Завдання 1. «Визначте межі узагальнення»

Психолог досліджує рівень академічної тривожності. До дослідження залучено 50 студентів-психологів другого курсу одного університету.

Визначте:

1. генеральну сукупність;
2. фактичну вибірку;
3. щонайменше три характеристики, які можуть обмежувати узагальнення результатів;
4. на яку групу людей, на вашу думку, результати можна поширювати обережно, а на яку - ні.

Обсяг відповіді: 5–7 речень.

Завдання 2. «Проектуємо вибірку»

Уявіть, що ви плануєте експеримент:

«Вплив тривалості сну на концентрацію уваги студентів».

Сформулюйте:

- генеральну сукупність;
- критерії включення;
- критерії виключення;
- характеристики, за якими учасники експериментальної та контрольної груп повинні бути порівнюваними;
- можливі джерела упередження вибірки.

8. Самоперевірка

Перевірте себе, відповівши на запитання:

1. Чим генеральна сукупність відрізняється від вибірки?

2. Що означає репрезентативність?
3. Чому самовідбір учасників може створювати проблему?
4. Для чого визначають критерії включення та виключення?
5. Чому експериментальні групи мають бути порівнюваними?
6. Чи завжди велика вибірка є репрезентативною? Обґрунтуйте відповідь.
7. Чому результати дослідження, проведеного на студентах-психологах одного університету, не обов'язково можна поширювати на всіх студентів?

Контрольний орієнтир

Після самостійного опрацювання теми ви повинні вміти пояснити одним реченням:

Якість висновку психологічного експерименту залежить не лише від того, що і як вимірював дослідник, а й від того, на кому саме було проведено дослідження.

Література:

1. Боснюк В. Ф., Грибенюк Г. С. Експериментальна психологія : навч. посіб. Черкаси : НУЦЗ України, 2025. 247 с.
URL: <https://repositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/27080>
2. Галян О. І., Галян І. М. Експериментальна психологія : підручник. Львів : СПОЛОМ, 2023. 360 с.